

DISPONIBILITATEA - CAUZĂ A APARIȚIEI DREPTULUI

*Prof. univ. dr. Dan Claudiu DĂNIȘOR
/Conf. univ. dr. Mădălina Cristina DĂNIȘOR
Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept*

Abstract

For most of the modern juridical theories, the cause of the appearance of law as a distinct system of rules in the much wider framework of the social rules, is passage from the state of nature to the state of society. Other juridical theories evade the issue of the cause of law, either by considering it an inherent cause, or not being concerned by it at all. In the following study we aim to analyse these theories in a constructive manner, in order to draft an original solution involving the presumption that the law appears as mutual availability of the individual and the collectivity.

Keywords: *state of nature, voluntarism, determinism, juridical idealism, juridical materialism, nomocentrism, juridical dogmatism, general interest, individual freedom.*

Pentru o parte a teoriilor sociale și juridice omul nu este prin natură social. Dimpotrivă, existența naturală a omului este în afara societății. Această stare primordială a fost gândită în moduri diverse, dar principalele teorii susțin fie că în starea de natură toți oamenii sunt în război contra tuturor oamenilor (*bellum omnium contra omnes*), fie că toți oamenii duc în această stare o existență liberă și independentă². Trecerea de la starea existenței naturale la starea existenței sociale este explicată, la rândul ei, în moduri diferite de către cei care îmbrățișează această idee. Dar constanta acestor teorii este că societatea este creată pe baza depășirii (sau pe ruinele) unei stări de natură în care dreptul nu exista, chiar dacă unii consideră că existau *drepturi*. Apariția dreptului ar avea loc în acest proces de tranziție. De aceea, definitiv pentru drept ar fi mai degrabă modul conceperii trecerii de la natură la societate, decât caracterele existenței naturale sau a celei

¹ T. Hobbes, *Leviathan*, XVII.

² Vezi analiza filosofilor contractualiste în N. Popa, I. Dogaru, Gh. Dănișor, D.C. Dănișor, *Filosofia dreptului. Marile curente*, ed. 3, Ed. C.H. Beck, București, 2010, pp. 151-195.

sociale a omului. El va avea caracterele fundamentale rezultate din tipul tranziției de la natură la civilizație. Pornind de la rolul pe care voința individuală îl joacă în acest proces, două modalități de concepere a acestei tranziții sunt, în principal, imaginate: una voluntaristă, cealaltă deterministă. Unele teorii juridice pozitivistice tind să depășească această dihotomie, considerând că dreptul este cauză de sine. Dogmatica juridică neagă problema, considerând raportul juridic ca o formă câștigată, dată *a priori*. Le vom prezenta în continuare liniile directoare (succint, având în vedere că scopul acestei lucrări nu este prezentarea unei istorii a ideilor juridice), încercând o rescriere a concluziilor lor, pentru a schița o concepție proprie asupra cauzei dreptului, care are ca țintă nu atât explicarea istoriei sale, ci întrezărirea limitelor juridicului, care în optica noastră dau conturul existenței sale. Concluzia va fi că dreptul apare ca disponibilizare, idee pe care vom încerca să o conturăm în partea finală a acestui studiu.

I. Dreptul ca trecere de la natură la societate în varianta voluntaristă – contractul social

A. *Libertatea individuală este cauza motrice sau eficientă a trecerii de la existența naturală a omului la societate*

Trecerea de la starea de natură la societate poate fi concepută ca un act de voință al oamenilor. Dorința de a trăi în societate dă naștere unui acord al voințelor, unui «contract», care, având ca obiect instituirea societății, este numit «contract social». Există multe nuanțe care departajează doctrinele contractualiste, dar câteva idei pot fi ținute ca fiind definitorii pentru cele mai multe dintre ele. Pentru nevoile acestui studiu, este suficient să le trecem în revistă pe acestea. Prima este că acest contract, prin care este creată societatea, *nu este un fapt istoric*. Rousseau ilustrează perfect această idee. Iată ce afirma el: „Cum s-a produs această schimbare? Nu știu! Ce o poate face legitimă? Cred că pot răspunde la această întrebare”³. Răspunsul este *contractul social*. Prin intermediul lui, societatea este *justificată*, deoarece bazarea ei pe contract face ca o parte din libertatea naturală a omului să fie păstrată (și apărută) și după părăsirea stării existenței naturale, deși el cedează o altă parte a libertății «naturale» pentru a trăi în societate. Contractul social este *cauza* existenței societății, dar nu în sens istoric, ci într-un alt fel. Cauza unui lucru poate fi privită din punct de vedere istoric: ca antecedentul temporal al unui anumit fenomen determinat. Astfel, dacă dau drumul din mână unui obiect, el va cădea. Din punct de vedere temporal, cauza acestei căderi este faptul că eu dau drumul obiectului. Dar noțiunea de cauză mai are și un alt înțeles. Cauza unui lucru este principiul care face posibilă existența sa, care există

³ J.-J. Rousseau, *Contractul social*, Ed. Științifică, București, 1957, p. 122.

nu doar într-un moment, ci în orice moment al existenței lucrului însuși și care dacă ar dispărea lucrul respectiv ar înceta să mai existe (*cauză motrice* sau *eficientă*). Din acest punct de vedere, cauza căderii obiectului este gravitația. Ea există în fiecare moment al mișcării. Dacă acest principiu ar înceta să existe, hârtia nu ar mai avea *de ce* să cadă. Instituirea societății are o astfel de cauză. Cauza societății, care trebuie să existe în fiecare moment al existenței ei, este, pentru voluntariști, acordul voințelor libere. Libertatea este cauza motrice ce face societatea să existe. Tot libertatea o face să subziste. Ceea ce este decisiv pentru argumentația juridică din acest studiu este că, *a contrario*, nu *ordinea* constituie cauza motrice a societății și că retragerea acordului subiecților face ca ordinea socială să nu mai fie *justificată*.

B. Libertatea individuală este cauză finală a societății

Contractul social este un *act de legitimare*. Trecerea la starea de societate nu trebuie să conducă, în optica voluntaristă, la pierderea libertății individuale. Ordinea socială trebuie instaurată în așa fel încât să fie evitată această consecință posibilă. De aceea, această ordine este întemeiată pe convenție, ea nefiind o ordine naturală, adică una care s-ar impune în mod obiectiv. Statul și dreptul sunt o creație a indivizilor. La baza lui nu poate sta vreo întâmplare istorică sau vreo necesitate inexorabilă, ci doar voința liberă a indivizilor. Or, fiind o manifestare liberă a voințelor, *societatea este un act juridic*. Dreptul întemeiază socialul și statul, în sensul că nu există societate decât dacă este legitimată prin contract, un contract zis «social» doar în sensul că are ca obiect crearea socialului, nu în sensul că nu ar fi juridic. De aceea, statul și dreptul său nu pot domina ordinea juridică, ci sunt întemeiate și dominate de ea. Dreptul este întemeiat pe voința și libertatea individuală. Dar această întemeiere nu este una care face din voința și libertatea individuală cauza istorică a dreptului, ci *justificarea* lui. Dreptul există pentru ca individul să poată păstra o parte a libertății naturale, deși este limitat de existența societății. Cauza finală a oricărei ordini este libertatea individuală.

Dar voluntarismul nu afirmă că, ontic vorbind, existența dreptului se bazează pe voința individuală, ci doar că aceasta joacă un rol decisiv în *justificarea* limitării dreptului, care rămâne însă bazat pe interesul general. Astfel voluntarismul presupune că posibilitatea coordonării inter-subiective este dată de prezența obiectivă a unui *liant social*. Acest liant este denumit *bine comun* sau *interes general*. Interesul general se formează mai degrabă prin particularizarea unui scop universal, un interes al acelei existențe inter-umane, structurale, societatea, decât prin universalizarea unor scopuri individuale. Iată ce scria Rousseau: „Fiecare interes [...] are principii diferite. Acordul între două interese particulare se formează prin opoziție față de interesul unui terț. Dar [...] acordul tuturor intereselor se formează prin

opozitie față de interesul fiecăruia în parte”⁴. Această uimitoare opozitie a interesului general față de fiecare interes particular își găsește explicația în modul de formare a scopului social, ce pornește de la universal spre particular, și nu invers. Scopul social este păstrarea unei ordini sociale. Aceasta se impune indivizilor ca *necesitate de a trăi în ordine*. Această necesitate este deja prezentă când individul își descoperă și formulează un anumit interes, iar interesul său există în modalitatea sa concretă doar pentru că forma aceasta universală îi oferă posibilitatea să existe. Scopul acesta universal asigură posibilitatea oricărui scop individual. De aceea, „toate drepturile private, chiar acelea pe care individul le are drept scop imediat, sunt influențate de considerații sociale. Nu există niciunul despre care subiectul să poată spune: acest drept îl posed exclusiv pentru mine, eu îi sunt seniorul și stăpânul”⁵. Dimpotrivă, se poate spune că seniorul și stăpânul este, în ultimă instanță, societatea. Ea este cea care creează posibilitatea existenței oricărui drept, a oricărui interes, chiar mergând până la dreptul la viață sau dreptul la libertate. De aceea, Rousseau, deși voluntarist, putea spune: „Iar când principele a spus: «Este necesar pentru stat ca tu să mori», el trebuie să moară, dat fiind că numai cu această condiție a trăit până atunci în siguranță și că viața sa nu este numai o binefacere a naturii, ci este și un dar al statului făcut în anumite condiții”⁶.

C. Dreptul este o re-creare permanentă a trecerii de la libertatea naturală la societate

Ceea ce este decisiv în șirul de raționamente descris succint mai sus este că dreptul este întemeiat pe ideea de *justificare permanentă*. Deocamdată, nu contează care. În consecință, trecerea de la natură la societate nu s-a produs *o dată*, în sensul că societatea a înlocuit, la un moment dat, existența naturală a omului, ci trebuie să se *re-producă* în fiecare moment. De aceea, orice normă juridică trebuie *justificată*, indiferent când și cum ar fi ea creată. Ideea fundamentală, care este continuarea necesară a voluntarismului juridic, este că *orice normă este juridică doar pentru că este justificată*. Și este justificată dacă asigură, în procesul continuu al trecerii de la existența naturală a omului la existența sa socială, atât păstrarea libertății cât și construirea societății. Dreptul este o re-producere permanentă a echilibrului între libertatea individuală și binele comun.

D. Unele drepturi și libertăți nu pot fi atinse de dreptul pozitiv

Există drepturi anterioare dreptului. Contractualismul presupune că o parte a libertății este păstrată și că, din punct de vedere juridic, aceasta apare ca *drepturi*.

⁴ *Idem*, p. 120.

⁵ Ihering, *L'évolution du droit*, 3 édition, traduit par O. de Meulenaere, Paris, Chevalier-Marescq, nr. 212/1901.

⁶ J.J. Rousseau, *op. cit.*, pp. 130-131.

Dar această anterioritate a drepturilor nu este istorică, nici valorică, ci logică, și semnifică doar faptul că nu poate exista vreo *justificare* logică a limitării lor în numele interesului societății prin norme «puse» de vreo voință. Doar protecția unui alt drept o poate justifica. În acest sens, drepturile acestea sunt «anterioare» dreptului pozitiv, înțeles ca drept «pus». Acest drept pozitiv nu poate atinge drepturile anterioare, naturale, pentru a proiecta societatea bună, ci doar pentru a arbitra între ele. De aceea, doar justiția, ca mediere între drepturi, poate «afecta» aceste drepturi. În consecință, cum afirma Rawls, „într-o societate justă, [...] drepturile garantate prin intermediul justiției nu pot face obiectul negocierii politice, nici al calculului intereselor sociale”⁷.

II. Dreptul ca trecere de la starea naturală la societate în viziunea deterministă

Teoriile deterministe consideră că trecerea de la natură la societate este un proces obiectiv, care nu se petrece pentru că oamenii *vor* să facă această tranziție, ci independent de ce vor ei, chiar dacă voința lor este implicată în anumite faze sau aspecte ale acestuia. Dar «obiectivitatea» acestei tranziții poate fi concepută în mai multe feluri. Într-o primă variantă de înțelegere, obiectivitatea este situată pe planul «ideilor». În cea de a doua, pe planul dezvoltării «materiale». Vom prezenta succint cele două versiuni ale obiectivismului, luându-i ca exemplu pe cei mai reprezentativi exponenți ai lor.

A. Idealismul juridic – exemplul teoriei juridice a lui G.W.F. Hegel

Pentru filosofile idealiste dezvoltarea obiectivă a spiritului uman (și inter-uman) este cea care duce la socializarea omului și la apariția (apoi dezvoltarea) dreptului. În această optică, dreptul este rezultatul *istoric* al dezvoltării obiective a *Ideii* (majuscula semnificând obiectivarea) sau *ideilor* (de libertate, de justiție, de comuniune etc.). Dezvoltarea istorică se face la nivelul spiritului, de cele mai multe ori obiectivat, reificat, într-un fel sau altul. Reificarea presupune, în cea mai simplă dintre înțelegeri, că, pentru idealisti, conceptul unui lucru există în mod *obiectiv*, în gândire, înainte ca lucrul să existe în mod *material*, în realitate. Când este vorba de realități care sunt creații umane, acest lucru este, pentru filosofile idealiste, evident. Un idealist va gândi aproximativ în următorii termeni: *Masa pe care eu scriu în acest moment este o realitate obiectivă. Dar primul om care a creat o masă nu văzuse niciuna. El a creat conceptul mesei înainte să existe vreo masă în realitate. Masa a existat, așadar, mai întâi în mintea omului și mai apoi în realitatea materială. Din acest unghi de vedere, conceptul precede existența materială, cel puțin în*

⁷ J. Rawls, *Théorie de la justice*, Paris, Seuil, 1987, p. 30.

cazul artefactelor; el este «obiectiv». Or, dreptul este o astfel de creație umană. El există, așadar, mai întâi în mintea oamenilor și mai apoi în realitate. Această antecedentă a ideii în raport cu materia este definitorie pentru o filosofie idealistă, chiar dacă există foarte multe nuanțe ale ei. Conceptele se dezvoltă în «spirit» a priori, nu sunt rezultatul generalizării datelor furnizate de realitatea materială. Dreptul, care nu are realitate decât prin concepte, este, deci, o modalitate de existență «obiectivă» a spiritului (uman).

Acest tip de filosofie este ilustrat cel mai bine de Hegel. Vom face referiri doar la acesta, conștienți fiind că în acest fel simplificăm lucrurile la extrem, lucru care nu ni l-am fi permis dacă am fi ținut în această lucrare o istorie a ideilor, dar care este suficient pentru nevoile acestei argumentații. „Istoria spiritului – scria Hegel – este chiar acțiunea lui, căci el nu este decât ceea ce el face. [...] Statele, popoarele și indivizii se ridică, în această mișcare a spiritului universal, fiecare la principiul său particular bine definit, care se exprimă în constituția fiecăruia și se realizează în dezvoltarea situației sale istorice; ei au conștiință de acest principiu [particular] și sunt absorbiți de interesul propriu, dar, în același timp, sunt *instrumente inconștiente și momente* ale acestei activități *interne*, în care *formele particulare dispar*, în timp ce spiritul în sine și pentru sine se pregătește să treacă la nivelul său imediat superior” (s.n.)⁸. Voința umană are un rol în acest proces obiectiv, dar acest rol nu privește decât momentul *subiectiv*, ea rămânând doar voință *particulară*. Iar „voința subiectivă nu este voință liberă”⁹. De aceea, pentru acest tip de teorie juridică, contractul, chiar dacă este «social», nu poate fi fundament al dreptului. „Contractul nu este încă voința universală; el semnifică doar apariția unei voințe comune”¹⁰. „Eroarea teoriilor individualiste ale secolului al XVIII-lea, cea a lui Kant despre familie și a lui Rousseau despre contractul social, a fost în mod precis că au definit superiorul¹¹ – voința substanțială a familiei și a statului – prin ceea ce nu este decât o slabă imagine, sau dacă vreți un presentiment fenomenal: contractul. Încă odată trebuie spus că oamenii nu fac contracte între ei pentru că au nevoie, ci contractul este un moment necesar al dezvoltării libertății; el traduce, ca instituție, o *exigență ineluctabilă*” (s.n.)¹². Doar instituționalizarea obiectivă creează spiritul inter-uman, adică *întregul* social, care nu se rezumă doar la o simplă comunitate. Spiritul uman și, deci, voința, se eliberează doar când devin obiective. Dreptul este această obiectivare. El este „existența voinței libere”, adică a *voinței obiective*, nu a *voinței comune*. Această voință se traduce, din punctul de

⁸ G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, tradusă de noi după traducerea franceză, Paris, Aubier-Montaigne, 1939, pp. 366-367.

⁹ *Idem*, p. 72.

¹⁰ Nota lui J. Hyppolite la traducerea în franceză de către André Kaan a lucrării G.W.F. Hegel, *Principe de la philosophie du droit*, Gallimard, Paris, 1940, p. 21.

¹¹ Este vorba de momentul imediat superior în dezvoltarea spiritului, nu de o superioritate valorică (n.n.).

¹² *Ibidem*.

vedere al individului, în faptul că el este subiect al dreptului, adică în același timp actor și supus.

Esențial, pentru acest tip de filosofie juridică, este când și cum omul «zoologic» se transformă în subiect. Pentru idealiști, transformarea instinctului în gândire și voință, apoi progresul acestora, creează subiectul care poate să devină subiect de drept. Unghiul de vedere este «intern» (este vorba de o schimbare spirituală a omului), dar nu este «subiectiv», ci rămâne «obiectiv». Instituționalizarea dreptului este rezultatul acestei transformări a mentalului omului. Astfel Hegel scria:

„[...] Barbarii sunt cârmuiți de instincte, de moravuri, de sentimente, dar ei nu au conștiință de aceasta. Prin faptul că dreptul *se instituie* și că el *este cunoscut*, se înlătură tot accidentul simțirii, al opiniei subiective, forma răzbunării, a milei, a egoismului, și numai astfel își dobândește dreptul determinația adevărată și ajunge la cinstea care i se cuvine. Numai trecând prin disciplina înțelegerii, el devine capabil de universalitate” (s.n.)¹³. Omul «zoologic» devine «subiect» pentru că poate *cunoaște*. Dreptul este rezultatul acestei treceri de la instinct la cunoaștere. Nu este vorba, așadar, de o simplă satisfacere în comun a trebuințelor, care poate fi făcută și în starea de natură, ci de trecerea de la natură la cultură. „Relația reciprocă a trebuințelor și muncii care le satisface se reflectă asupra ei însăși – scria Hegel – mai întâi de toate și în general, în personalitatea infinită, în dreptul abstract. Dar este sfera relativului însăși, *cultura*, cea care dă existența dreptului. Atunci el este ceva cunoscut, recunoscut și voit în mod universal, și căpătă *realitate obiectivă și validitate* prin intermediul acestei cunoașteri și acestei voințe” (s.n.)¹⁴.

Ceea ce este important din unghiul de vedere al acestui studiu nu este dacă Hegel sau idealiștii în general au dreptate, ci cum poate fi utilizată ideea lor centrală pentru a crea și aplica dreptul în mod just, lucru care, din punctul nostru de vedere, presupune utilizarea sa pentru a construi o relație aparte între întregul social și indivizii care sunt integrați în acea societate. Nu vom face, deci, o critică a filosofiei idealiste sau a celei hegeliene a dreptului, ci vom încerca să extragem câteva consecințe care ni se par decisive din analiza acestora. Centrarea dreptului *în același timp pe subiect și pe cultură* creează câteva consecințe decisive. Prima este că dreptul nu este drept decât dacă privește subiectul dintr-un unghi de vedere universal, și nu ca pe un subiect care își satisface trebuințele prin intermediul vieții în comun. Din acest unghi de vedere, ca subiecți de drept, ca persoane, „toți oamenii sunt identici. Omul are deci valoare fiindcă el este om, nu fiindcă este

¹³ G.W.F. Hegel, *Principiile filozofiei dreptului sau Elemente de drept natural și de știință a statului* (traducere de Virgil Bogdan și Constantin Floru a ediției germane Berlin, 1854), București, Editura Academiei R.S. România, 1969, §211, Aduș, p. 241.

¹⁴ G.W.F. Hegel, *op. cit.*, §209. Nu am urmat traducerea din ediția românească, ci am folosit o traducere în franceză pentru a o reformula (Principe de la philosophie du droit, traduit de l'allemand par André Kaan, Gallimard, Paris, 1940). Același lucru este valabil pentru cele mai multe dintre citările din Hegel. De aceea nu vom mai indica pagina din ediția în limba română.

iudeu, catolic, protestant, german, italian etc.”¹⁵. Dar această universalizare a subiectului nu înseamnă o identitate a sistemelor juridice ale diferitelor culturi, ci dimpotrivă. Universalizarea este o eroare dacă este concepută ca *generalizare* a unui sistem juridic particular. „Ea nu este greșită – scria Hegel – decât atunci când se cristalizează sub forma cosmopolitismului, pentru a se opune vieții concrete [...]”¹⁶. Particularizarea dreptului în raport de cultura concretă a unei comunități, *pluralismul*, este astfel consubstanțial universalizării subiectului de drept. Toți oamenii au drepturi pentru că sunt oameni, dar dreptul fiecărui grup cultural este (și trebuie să rămână) diferit de al celorlalte. Egalitatea și pluralismul se susțin reciproc. Este ceea ce, pentru noi, reprezintă una dintre caracteristicile centrale ale dreptului valid.

A doua consecință decisivă este că dreptul pozitiv este un drept limitat. „Doar dreptul spiritului lumii – scrie Hegel – este absolut și fără limite”¹⁷. Dreptul pozitiv este transpunerea limitată a acestui drept, prin legea creată de oameni, «pusă». „Cum realitatea pozitivă ține de existența concretă, în care poate interveni capriciul voinței arbitrare și al altor particularități, se poate întâmpla ca legea să fie *în conținutul său* diferită de ceea ce este drept în sine” (s.n.)¹⁸. Dar aceasta nu înseamnă că ceea ce este drept în sine este *obligatoriu*, ci, dimpotrivă, „nu are obligativitate ca drept decât ceea ce este pus ca lege”¹⁹. Însă legea își „extrage validitatea și realitatea obiectivă prin intermediul acestei cunoașteri și acestei voințe universale”²⁰. *Limitarea* dreptului pozitiv se transpune, deci, în distingerea validității legii de conținutul legii, ceea ce este de asemenea fundamental pentru teoria pe care încercăm să o dezvoltăm aici. Doar o lege validă este lege și are realitate obiectivă, dar, chiar validă fiind, legea poate avea un conținut arbitrar. „Astfel, ideea de legislație nu semnifică doar că ceva este exprimat ca regulă de conduită valabilă pentru toți; esența sa intimă este, înainte de aceasta, cea a recunoașterii conținutului său ca fiind precizarea universalității”²¹.

Dreptul pozitiv este, astfel, prin natură un drept limitat, iar „știința juridică pozitivă este, din acest punct de vedere, o știință istorică, ce are drept principiu autoritatea”²². Dreptul pozitiv, ceea ce este legal, este propriu-zis delimitarea, prin cunoaștere, a „ceea ce ține de domeniul dreptului”²³. Dreptul pozitiv este o limitare a dreptului. „Aspectul moralei subiective și comandamentele morale, care nu privesc voința decât în subiectivitatea și individualitatea sa, nu pot fi obiect al legislației

¹⁵ G.W.F. Hegel, *op. cit.*, §209.

¹⁶ G.W.F. Hegel, *op. cit.*, §209.

¹⁷ G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, *op. cit.*, p. 78.

¹⁸ G.W.F. Hegel, *Principiile...*, §212.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ G.W.F. Hegel, *Principiile...*, §209.

²¹ *Idem*, §211.

²² *Idem*, §212.

²³ *Ibidem*.

pozitive”²⁴. Voința autorității nu este astfel concepută ca superioară valoric voinței individuale, ci doar ca obiectivă, adică reprezentând faza următoare a evoluției spiritului. Ideea este, din punctul nostru de vedere, fundamentală, pentru că (de)limitarea dreptului nu este făcută prin intermediul unei voințe superioare individului, ci printr-o voință neutră față de toate aspectele care caracterizează voințele individuale și *de aceea* obiectivă.

A treia idee fundamentală pentru nevoile argumentării studiului de față este că voința comună nu este obiectivă. Dreptul se bazează pe voința obiectivă, neutră, nu pe voința comună. Ideea că binele *comun* stă la baza dreptului «pus», adică valid ca lege, este străină acestui tip de înțelegere. Binele comun nu poate fundamenta decât drepturi abstracte, adică subiective, nu obiective. Dreptul obiectiv nu este rezultanta voințelor individuale. Aceasta înseamnă că regula majorității nu creează dreptul obiectiv. Pentru ca o regulă creată de o majoritate să facă parte din dreptul obiectiv mai trebuie să îi fie adăugat ceva, care ține de evoluția obiectivă a ideilor, de întregul sistem al spiritualității umane. Acest sistem, privit din unghiul de vedere al justiției, este dreptul. *Integrarea unei reguli în dreptul văzut ca sistem* este cea care îi asigură obiectivitatea. Așa că voința comună trebuie să fie conformă unor norme pe care nu le poate atinge, pentru ca din exprimarea sa să rezulte un drept obiectiv. Dreptul cuprinde mai mult decât reguli de conduită; el cuprinde norme care nu sunt norme de comportament. Aceste norme universale rămân fixe dacă „sunt conceptibile și pot fi prezentate independent de aplicarea lor”²⁵. Ele sunt cele care rezolvă antinomia dintre cerința ca „volumul legilor să formeze un tot închis și desăvârșit” și „nevoia continuă de noi reguli juridice”²⁶.

Pe de altă parte, legarea dreptului de cunoaștere face ca doar dreptul care are în sine calitățile necesare pentru a putea fi cunoscut să fie cu adevărat drept. „Obligația supunerii față de lege implică [...] necesitatea ca legile să poată fi cunoscute de către toți”.

Și Hegel adaugă²⁷: „Dreptul privește libertatea, ceea ce are omul mai divin și mai sfânt în el; de aceea, omul trebuie să cunoască ceea ce urmează să devină pentru el o obligație”. Tot din raporturile intrinseci ale dreptului și cunoașterii rezultă și faptul că dreptul trebuie să fie simplu: „ceea ce se poate aștepta de la un cod public sunt reguli generale simple”²⁸. Aceasta nu înseamnă însă perfecte, căci „natura obiectelor finite, cum este dreptul [...]” este de a fi „o aproximare perpetuă”²⁹. Perfectibilitatea asigură faptul că raționamentul juridic nu impune obligații din vanitate. A fi idealist în drept nu înseamnă să pretinzi că legile pot atinge

²⁴ *Idem*, §213.

²⁵ *Idem*, p. § 216.

²⁶ *Idem*, p. § 216.

²⁷ Vezi Aduș la §215 în ediția românească citată mai sus p. 246 (am remaniat ușor exprimarea).

²⁸ *Idem*, §216.

²⁹ *Ibidem*.

perfecțiunea, ci să fii adeptul ideii de bun simț că «Cel mai mare dușman al binelui este mai binele»³⁰.

O altă idee importantă este că dreptul nu este fundamentat pe morală, ci morala este un moment al evoluției spiritului către obiectivitate (deci către drept), fără a ajunge la ea. Morala este «depășită» în drept, nu este «fundament» al acestuia. Depășirea nu înseamnă însă trecerea într-o fază de evoluție care impune o obligativitate mai accentuată, ci este dată, dimpotrivă, de faptul că dreptul nu are caracterul absolut al moralei. De aceea, Hegel scria: „În moralitate, [...] [omul] se știe pe sine ca absolut și se determină ca absolut”³¹, în timp ce dreptul capătă existență, cum am văzut, printr-o cultură, care este relativă. Obligația morală impune o conduită prin raportare la ceva *substanțial* pentru subiect, prin raportare la ceva *în sine universal*, „în timp ce dreptul este, dimpotrivă, în genere existența în fapt a acestui ceva substanțial și, prin aceasta, aspectul particular al acestei universalități și al libertății mele particulare”³². Subiectul juridic nu este nici absolut liber, ca cel care satisface prin natura sa cerințele moralei, nici supus unor obligații absolute, cum sunt cele morale. Obligația juridică nu este neapărat de natura «totul-sau-nimic», ci comportă grade. Cel mai bine acest lucru se vede în modul obligativității principiilor juridice, cum am arătat cu altă ocazie³³.

B. Viziunea deterministă materialistă asupra cauzei dreptului – K. Marx

Într-o a doua variantă de înțelegere a trecerii de la natură la societate, evoluția obiectivă care duce la apariția dreptului este legată de dezvoltarea «materială» a unor forțe situate «în spatele» oamenilor și care pun în mișcare procesul de creare și dezvoltare a societății. Pentru materialisti, esențial este când anumite relații interumane obiective transformă o adunare de indivizi într-o societate, când și cum această societate devine capabilă și este împinsă cu necesitate către crearea unui sistem juridic ca sistem de reguli distinct de restul regulilor sociale. Pentru ei, dreptul este rezultatul progresului forțelor de producție, al piețelor, al schimbului de bunuri, al progresului legăturilor sociale, al organizării de clasă etc. Un rezultat istoric, ca și în cazul idealismului juridic analizat mai sus. Exponentul cel mai pregnant al acestei grupe de teorii este marxismul. Ne vom referi doar la Marx, avertizând, încă odată, cititorul că aceasta reprezintă o simplificare pe care ne-o permitem doar având în vedere natura lucrării de față. Ca și în cazul lui Hegel, nu ne interesează o critică a filosofiei marxiste, nici o expunere sistemică a acesteia, ci doar anumite aspecte care ne vor ajuta să conturăm o teorie proprie.

³⁰ *Ibidem*. Zicala este în textul Hegelian în franceză.

³¹ *Idem*, §107, Ahaus, în ediția românească, p. 133.

³² *Idem*, §261.

³³ M.C. Dănișor, D.C. Dănișor, *Teoria generală a dreptului*, Ed. Universul Juridic, București, 2023.

Marx pornește în studiul domeniului juridic de la critica filosofiei hegeliene a dreptului³⁴. Prima critică este adresată esenței însăși a idealismului hegelian: faptul că el face din Idee *subiect*. La Hegel, susține Marx, „Ideea se transformă în subiect de sine stătător, iar raportul *real* dintre familie și societatea civilă, pe de o parte, și stat, pe de altă parte, este considerat ca activitate a lor *internă imaginară*. În realitate, familia și societatea civilă constituie premisele statului, căci tocmai ele sunt propriu-zis active; în gândirea speculativă însă toate acestea sunt răsturnate cu capul în jos. Dar în timp ce ideea se transformă în subiect de sine stătător, subiectele reale [...] devin momente obiective [...] ale *ideii nereale*”³⁵. Hegel construiește „o poveste dublă: una ezoterică și una exoterică. Conținutul se află în partea exoterică. Interesul celei ezoterice este de a regăsi în stat istoria noțiunii logice. În realitate însă, dezvoltarea se regăsește pe latura exoterică”³⁶, pe latura conținutului, nu a formei logice. De aceea, pentru Marx, dezvoltarea are ca forță motrice familia și societatea civilă. „Familia și societatea civilă se transformă ele însele în stat”³⁷. Din acest punct de vedere, prin opoziție față de idealismul formal hegelian, marxismul este *materialist*. Dar trebuie subliniat că pentru Marx doar familia este „naturală”, societatea civilă este „artificială”³⁸. Marx nu este *materialist* decât prin opoziție. El nu caută decât să readucă filosofia politică la «realitate». Pentru aceasta, el încearcă să revină, prin depășirea idealismului hegelian (în care „substanța mistică devine [...] subiect real, iar subiectul real apare ca altceva, ca un moment al substanței mistice”³⁹), la subiectul «real».

A doua idee a filosofiei hegeliene pe care o atacă Marx este, cu necesitate în aceste condiții, cea de subiect și, derivat necesar al acesteia, cea de cetățean. Marx consideră că trecerea de la omul animalic la subiect se face abia în epoca modernă. „Evl mediu este – scrie el – *perioada animală* a istoriei omenirii, el este zoologia acesteia”⁴⁰. „Progresul istoric a dus la transformarea *stărilor politice* în *stări sociale*”, proces care „a avut loc în *monarhia absolută*”. Dar „abia revoluția franceză a desăvârșit procesul de transformare a *stărilor politice* în *stări sociale* sau, cu alte cuvinte, a făcut din *deosebiri de stare* ale societății civile *deosebiri exclusiv sociale*, *deosebiri ale vieții private*, lipsite de importanță pentru societatea politică.

³⁴ K. Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, Text scris în vara anului 1843, Publicat pentru prima oară în limba germană, după manuscrisul original, de către Institutul Marx-Engels, Moscova, 1927. Eu am să reproduc pasajele citate din traducerea în limba română: Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 1, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1957. Traducerea a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii de Stat pentru Literatură Politică după originalul în limba germană apărut la Editura „Dietz”, Berlin, 1956, completată cu unele note din ediția rusă apărută în Editura de Stat pentru Literatură Politică, Moscova, 1955.

³⁵ *Idem*, p. 230.

³⁶ *Idem*, p. 230.

³⁷ *Idem*, p. 231.

³⁸ *Idem*, p. 231.

³⁹ *Idem*, p. 249.

⁴⁰ *Idem*, p. 314.